

ЎЗЛАШТИРИШ ВА РАСТРАТА ҚИЛИШ ЖИНОЯТИНИНГ ИҚТИСОДИЁТ СОҲАСИДАГИ БОШҚА ЖИНОЯТЛАР БИЛАН ЎХШАШ ВА ФАРҚЛИ ЖИҲАТЛАРИ

Ахмедов Асроржон Қаххорович

Судьялар Олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби
Жиноят ҳуқуқи ихтисослиги тингловчиси
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15475642>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 10-May 2025 yil

Ma'qullandi: 15-May 2025 yil

Nashr qilindi: 20-May 2025 yil

KEY WORDS

Ўзлаштириш, талон-торож қилиш тушунчаси, далиллар, хорижий тажриба, миллий қонунчилик

ABSTRACT

Ўзлаштириш ва растрата қилиш жиноятини бошқа турдаги жиноятлардан фарқлашда олимлар томонидан бир қатор фикрлар билдирилган. Чунончи, ўзлаштириш, растрата қилиш ёхуд мансаб мавқеини суиистеъмол қилиш йўли билан талон-торож қилиш учун жиноий жавобгарлик (XX асрнинг 60-80-йилларда В.Буларгин, Б.В.Даниэльбек, Ф.Зилинский, Ю.Калинин, Ю.Ляпунов, С.А.Тарарухин, И.Плохова, К.Фахрутдинов, И.Хакимов ва бошқалар XX асрнинг 80-90 йилларда А.Аллабергенов, Л.Андреева, Л.Д.Гаухман ва бошқалар) ва уни квалификация қилиш (Б.Волженкин, А.Игнатов, А.К.Квашилава, Г.Кригер, С.С.Кокшаров, А.А.Пинаев, А.Расулев, С.Экмекчи ва бошқалар XX асрнинг 80-90 йилларда А.П.Аллабергенов, В.У.Гузун, Ю.И.Ляпунов ва бошқалар) 1 мавзуига оид бир қанча илмий-назарий аҳамиятга эга бўлган ишлар олиб борилган. Шу сабабли, мазкур илмий ишда талон-торож қилиш тушунчаси босқинчилик, талончилик, ўғрилик, ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш, фирибгарлик каби мулкка қарши жиноятлар гуруҳига тааллуқли эканлиги, ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилишнинг босқинчилик, фирибгарлик, талончилик, ўғрилик ва бошқа иқтисодий соҳадаги жиноятлардан фарқлари ўрганилган.

Талон-торож қилиш предмети моддий борлиқ предмети сингари аниқ хусусиятларга, белгиларга (оғирлиги, сифати, ҳажми ва ҳоказоларга) эга бўлиши керак. Шу муносабат билан электр иссиқлик энергияси, газ, сув, қувирлари талон-торож қилиш жиноятларининг предмети бўлиши мумкин эмас. Бироқ бундай ҳаракатлар бошқа жиноят таркибини: алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан мулккий зарар етказиш (ЖК 170- моддаси) ёки электр, иссиқлик энергияси, газ, сув қуврлардан

фойдаланиш қоидаларини [1] бузиш (185²-моддаси) жиноятларида айбли бўлиши мумкин. Шунингдек, интеллектуал меҳнатни ўзлаштириш (плагиат) талон-торож қилишнинг предмети бўла олмайди, бундай ҳаракатлар муаллифлик ёки ихтирочилик ҳуқуқларини бузиш (ЖК 149-моддаси) жинояти таркибини ташкил қилади.

Шахс мол-мулкка эгалик ҳуқуқига эга бўла туриб, белгиланган тартибни бузиб уни қўлга киритган ҳолларда, талон-торожнинг таркиби мавжуд бўлмайди. Унинг ҳаракатлари бошқа жиноят – ўзбошимчалик (Ўзбекистон Республикаси ЖК 229-моддаси) деб ҳисобланиши мумкин. Шунингдек, умумий улушдаги шахснинг шерикчилик асосидаги мулкни ноқонуний эгаллашида ҳам талон-торож қилиш белгилари мавжуд бўлмайди.

Мансаб мавқеини суиистеъмол қилиш йўли билан ўзганинг мулкни талон-торож қилиш, агар бу ўзганинг мулкни қонунга ҳилоф равишда текинга ўзининг ёки бошқа шахсларнинг мулкдорлигига айлантиришида ифодаланган бўлса, ЖК 167-моддаси 2-қисмининг «г» банди билан квалификация қилиниши лозим ва ЖК 205-моддаси билан қўшимча квалификация қилишни талаб этмаслиги, агар ўзганинг мулкни ғайриқонуний равишда текинга айбдорнинг мулкига айлантириш мақсади билан олиб қўйилганлиги аниқланмаган бўлиб, лекин бошқа ғайриқонуний ҳаракатлар мавжуд бўлган тақдирда бундай ҳаракатлар (масалан, товар- моддий бойликларининг камомади ёки уни яшириш ҳолатининг ўзигина; ўзганинг мулкдан ўзиникига айлантириб олиш мақсадисиз вақтинча фойдаланиш; ўзганинг мулкни қарзга бериб юбориш ва ҳ.к.) талон-торож қилиш деб тавсифланиши мумкин эмас.

Агар ўзганинг мулкни эгаллашга нисбатан қасд айбдорда мулк қабул қилингандан кейин юзага келган бўлса, шахснинг ҳаракатлари фирибгарлик таркибини ташкил этмайди ва муайян ҳолатларни инobatга олган ҳолда ўзганинг мулкни ўзлаштириш ёки растрата қилиш йўли билан талон-торож қилиш (масалан, шахснинг ўзига хўжалик юритиш, оператив бошқариш, ишончли бошқариш, етказиб бериш, сақлаш, реализация қилиш ва ҳ.к. мақсадида қонуний берилган мулкни қонунга ҳилоф тарзда ва ҳақини тўламай ўзининг ёки бошқа шахснинг мулкдорлигига қаратиши) сифатида баҳоланиши лозим.

Мулк айбдорга эгалик қилиш ҳуқуқини юридик тасдиқлаш йўли билан берилмасдан, балки ўзаро ишонч асосида меҳнат мажбуриятларини бажариш учун олинган бўлса, бундай мулк ишониб топширилган мулк ҳисобланмайди. Агар мулк шахсга сони, миқдори кўрсатилган ҳолда махсус ҳужжатда расмийлаштирилган тартибда топширилган бўлса, бундай мулкни талон-торож қилиш ўзлаштириш. растрата қилиш жинояти ҳисобланади, мулк расмийлаштирилмасдан, унинг сони, миқдори кўрсатилмасдан топширилган бўлса, қилмиш ўғирлик сифатида баҳоланади.

Ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилишда айбдор ўзига мулкдор томонидан ишониб топширилган мулкни талон-торож қилса, фирибгарлик жиноятида алдашдан ташкари ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан ҳам талон-торож қилинади. Демак ҳар иккисида ҳам айбдор мулкдорнинг ишончидан фойдаланади ва унга билдирилган ишончни суиистеъмол қилиб, мулкни талон-торож қилади.

Ишончни суиистеъмол қилиш - фирибгарликнинг усули сифатида айбдор шахс томонидан ғараз ниятларда жабрланувчи билан бўлган ўзаро ишончли муносабатлар

(дўстлик, қариндошлик, таниш-билишчилик) асосида айбдор жабрланувчининг унга бўлган ишончидан фойдаланиб, жабрланувчининг мулкани эгаллаб олади.

Фирибгарликдан ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш:

1) жиноятнинг субъекти мулкка қонуний асосда эгалик қилиши;

2) талон-торож қилинаётган мулкка нисбатан айбдорнинг ваколатлари хизмат мажбуриятлари, шартномавий муносабатлар ёхуд мулкдор ёки мулкнинг бошқа қонуний эгаси томонидан махсус топшириқ асосида вужудга келиши;

3) мулк айбдорга фуқаролик-ҳуқуқий ёки меҳнат шартномаси асосида ёзма шаклда расмийлаштирилган тарзда топширилганлиги билан фарқ қилади. Шунингдек, фирибгарликда жиноий қасд мулк айбдорнинг эгалигига қонуний равишда ўтгандан кейин пайдо бўлади.

Шундай қилиб, ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилишни тўғри квалификация қилиш, ўхшаш таркибли жиноят (фирибгарлик, ўғирлик)лардан фарқлаш учун қатъий чегара белгиланиши керак, яъни мулк айбдорга фақат ёзма тарзда расмийлаштирилган ҳолда берилган бўлса, қилмиш ЖК 167-моддаси билан, агарда мулк айбдорга ўзаро ишончли муносабатлар (дўстлик, қариндошлик, таниш-билишчилик)га асосланган ҳолда ёки ёзма расмийлаштирилмаган тарзда берилган бўлса, бундай қилмиш бошқа моддалар (иш ҳолатларига кўра ЖК 168, 169-моддалари) билан квалификация қилиниши керак[2].

Демак, ўзлаштириш ёки растрата қилишнинг талон-торожнинг бошқа шакллари билан асосий фарқи шундаки, ўзлаштириш ва растратада жиноят предмети айбдорнинг эгалигига қонуний асосларда ўтган бўлади, яъни мулк айбдорга хизмат мажбуриятлари, шартномавий-ҳуқуқий муносабатлар ёхуд мулкдор ёки мулкнинг бошқа қонуний эгаси томонидан махсус топшириқ асосида тегишли тартибда ёзма тарзда расмийлаштирилган ҳолда ишониб топширилган бўлади. Талон-торожнинг бошқа шаклларида жиноят предмети ўзганинг мулки жиноят содир этилаётган вақтда айбдорнинг эгалигида бўлмайди.

Тергов ва суд амалиёти таҳлилига кўра ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш жинояти жўда кўп ҳолларда ҳужжатларни қалбакилаштириш йўли билан содир этилади. Шу ўринда савол туғилади: ҳужжатларни қалбакилаштириш йўли билан талон-торож содир қилган шахснинг ҳаракатлари талон-торож деб битта модда билан квалификация қилиниши керакми ёки талон-торож ва қалбакилаштириш, қалбаки ҳужжатлардан фойдаланиш билан жиноятлар жами тарзида квалификация қилиниши керакми?

Ушбу масаланинг ечими юзасидан ҳозиргача амалиёт ва назарияда ягона тўхтамга келинмаган.

Олимларнинг ҳам бу борадаги фикрлари турлича: бир нуқтаи назарга кўра ҳужжатларни қалбакилаштириш билан содир этилган талон-торожни фақат талон-торож деб квалификация қилиш керак, чунки талон-торож қалбакилаштиришни қамраб олади” [2], деб ҳисоблайдилар; бошқа қарама- қарши фикр тарафдорлари бундай ҳолатда қилмиш жиноятлар жами тариқасида квалификация қилиниши керак, деб ҳисоблайдилар[3].

Биринчи фикр тарафдорлари ўз қарашларини қалбакилаштириш, қалбаки ҳужжатлардан фойдаланиш талон-торожнинг усули, деб асослайдилар. Лекин, қонун

чиқарувчи орган бирорта моддада қалбакилаштириш йўли билан талон-торожни жиноятнинг усули сифатида алоҳида ажратиб кўрсатмаган, яъни ҳужжатларни қалбакилаштириш талон-торожнинг шакли ҳисобланмайди. Иккинчи фикр тарафдорлари ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар тайёрлаш, уларни қалбакилаштириш, сотиш ёки улардан фойдаланиш учун ЖК махсус 228-моддаси мавжуд, шунинг учун талон-торож ҳужжатларни қалбакилаштириш билан бирга кузатиладиган бўлса, қилмиш ҳужжатларни қалбакилаштириш ва талон-торож шаклига караб ўзлаштириш, растрата ёки фирибгарлик билан бирга жиноятлар жами тариқасида квалификация қилиниши керак, деб ҳисоблайдилар.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг “Жазоларни либераллаштириш тўғрисидаги қонунни иқтисодиёт соҳасидаги жиноятларга нисбатан қўллашнинг айрим масалалари ҳақида”ги 2004 йил 21 майдаги қарорининг 8-бандига кўра, агар мансабдор шахс ўзи содир этган талон-торож жиноятини енгиллаштириш ёки яшириш мақсадида расмий ҳужжатларга била туриб ёлғон маълумотлар ва ёзувлар киритган бўлса, унинг қилмиши ЖК 167 ва 209-моддаларида назарда тутилган жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилиниши керак[4].

Агар мулк ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилингандан сўнг жиноятни яшириш, пайдо бўлган камомадни беркитиш мақсадида ҳужжатларни сохталаштирган ёки қалбакилаштирган бўлса, мансабдор бўлмаган шахснинг ҳаракатлари ЖКнинг 167 ва 228-моддалари билан жиноятлар жами тариқасида, агар мансабдор шахс бўлса унинг ҳаракатлари 167-моддаси 2-қисм “г” банди ва 209-моддаси билан жиноятлап жами тариқасида квалификация қилиниши керак.

Айбдор ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш мақсадида ҳужжатларни сохталаштирган ёки қалбакилаштирган бўлса (ҳатто жиноят содир этилишини енгиллаштириш мақсадида бўлса ҳам), айбдорнинг ҳаракатлари фақат ЖК 167-моддаси билан квалификация қилиниши керак.

Чунки, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2008 йил 15 майдаги “Бир неча жиноят содир этилганда қилмишни квалификация қилишга доир масалалар тўғрисида”ги қарори 10-бандига кўра: “Бир неча жиноят содир этилганда, агар жиноятлардан бири бошқасини содир этиш воситаси ёки усули бўлиб, ҳар иккала жиноят белгилари Жиноят кодекси тегишли моддаси диспозициясида кўрсатилган бўлса, қилмиш Жиноят кодексининг фақат оғирроқ жиноят учун жавобгарлик белгилловчи битта моддаси билан квалификация қилиниши керак. Бунда қилмишни енгилроқ жиноят учун жавобгарликни назарда тутувчи модда билан қўшимча квалификация қилиш талаб этилмайди” [5].

Суд-тергов амалиётининг таҳлилига кўра, ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилишни асоссиз равишда ЖК 209-моддаси билан жиноятлар жами тариқасида квалификация қилиниши айбдор шахслар томонидан етказилган зарарни тўлаган тақдирда ҳам озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазони тайинланиши мумкин.

Бу эса, айбдор шахсларнинг етказилган зарарни тўламаслигига олиб келади. Ана шу мақсадда, юкоридагилардан келиб чиққан ҳолда, ЖК

167-моддаси 2-қисмини “ҳужжатларни қалбакилаштириш йўли билан” содир

этганлик учун жавобгарликни назарда тутувчи огирлаштирувчи банд билан тўлдиришни таклиф қилган бўлар эдим.

Адабиётлар:

1. Горелик А. Советское уголовное право. Библиографический справочник. (1981-1985 гг.) - Красноярск. 1987. - С. 101-102
2. Қабулов Р. Уголовно-правовые меры борьбы с хищениями: теория и практика: Дис. докт. юрид. наук. 3 Ташкент. 1997. - С. 250.
3. Матлюбов Б. Жиноятлар мажмуини жиноий-ҳуқуқий нормаларнинг қисм ва бутун рақобатидан ажратиш !! Ҳуқуқ-Право-Law\|. - Тошкент. 2002 - № 2 - Б. 82-83.
4. Плаухов Е.О. Квалификаций хищений, совершенных по подложным документам. - Ташкент: Адолат. 1994. С. 85. " Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорлари тўплами. 1991-2006. 2 жилдли. - Тошкент: Адолат. 2006 Иккинчи жил д. Б. 171-172.
5. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорлари тўплами. 1991-2006 2 жилдли Тошкент. Адолат. 2006 Иккинчи жилд Б 171-172

